

## ЧЛАНЦИ

Др Радослав Распоновић

### ДИПЛОМАТСКА ПРЕДСТАВНИШТВА СТРАНИХ ДРЖАВА И ЊИХОВ ЗНАЧАЈ ЗА СПОЉНОПОЛИТИЧКЕ ОДНОСЕ ЦРНЕ ГОРЕ

Право посланства (*jus legationis*) које је Црна Гора добила стицањем независности било је претпоставка не само за слање већ и за примање дипломатских представника других држава. Тек са његовом реализацијом било је могуће успостављање званичних односа са свијетом. Разлози материјалне и кадровске природе су, међутим, онемогућавали да то своје право у активном виду Црна Гора оствари према већем броју држава. Тако је у току свог независног постојања имала сталне дипломатске представнике у: Турској (1879—1912), Србији (1913—1915), и, неколико мјесеци током 1918, у САД. Овој групи држава треба додати и Француску, (не и Ватикан), јер је са њом, мада под специфичним околностима, почетком 1916. остварен реципроцитет у дипломатском представљању.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> О томе како је дошло до акредитовања црногорског дипломатског представника у Паризу најпотпуније податке наводи др Димитрије Вујовић у књизи „Ратна сарадња Црне Горе и Француске 1914—1916“ (Подгорица 1994, стр. 247. и даље). Вујовић наводи да иницијатива за то није потекла од црногорске владе, већ од њеног генералног конзула у Паризу Луја Бринеа. Он се 9. септембра 1915. обратио Министарству спољних послова Француске са захтјевом за отварање црногорског посланства. Предложио је истовремено себе за вршиоца дужности отправника послова до момента „када околности дозволе да црногорска влада акредитује једног свог држављанина као сталног посланика“. Пошто тог поменутог процедуре није био уобичајен, Министарство спољних послова Француске затражило је званичан став црногорске владе. Будући да је по овом питању било извјесне неусклађености између Бринеових корака и политике владе, на француски захтјев је одговорено са једномјесечним закашњењем. Мада позитиван, одговор је био неуобичајен. Тражило се да „ако то француској влади не чини неугодношћу Бринеа призна у својству отправника послова“, али без отварања посланства „јер је то немогуће због финансијских тешкоћа Црне Горе“. Услиједила је обновљена Бринеова иницијатива да се његов конзулат призна за дипломатску агенцију и поновљен

С обзиром на изразиту оскудност властитих дипломатских представништава на страни, присуство страних акредитованих дипломата на Цетињу показивало се необично значајним за укупан дипломатски живот земље. Но, иако је одмах послје Берлинског конгреса Црна Гора, на овај начин, успоставила односе са свим великим силама, у литератури се налазе многи нетачни подаци о томе када су ти односи и на ком нивоу са појединим земљама установљени. Погрешке су различитог карактера и

захтјев за његово именоване у рангу отправника послова. То је, према писању Вујовића, послје још једне потврде о сагласности од стране црногорске владе Француска прихватила почетком јануара 1916, када је Брине као отправник послова стављен на дипломатску листу.

На дужности отправника послова Брине је остао до фебруара 1917, када је на његово мјесто постављен Драгутин Матановић. Ранији секретар у Министарству спољних послова Црне Горе на новој дужности је требало да „отправља послове Краљевског Црногорског посланства при Француској Влади и нашег Генералног конзула у Паризу“. Након Матановићеве оставке у јулу 1917, за првог отправника послова и генералног конзула именован је дотадашњи вицеконзул Црне Горе у француској престоници Рене Ле Турнер. Он је на тој дужности остао до прекида дипломатских веза са Француском 20. децембра 1920.

Што се Ватикана тиче, његови односи са Црном Гором нијесу се одвијали путем дипломатских представника сталног карактера акредитованих на Цетињу или код Свете Столице. Оно што, међутим, налаже потребу да се то експлицитно каже, и што уноси извјесне забуне, тиче се статуса Луја Војновића у вријеме његове мисије у вези са бревом папе Лава XIII »*Slavorum gentem*« од 1. августа 1901. Овим апостолским актом је Илирски завод Св. Јеронима, у Риму, у коме су се образовали и католици из српских крајева, преименован у „*pro Croatia gente*“ за образовање католичких клирика „рода и језика хрватског“. Не улазећи у детаље спора који се тичао и Барске надбискупије — као примасије српске, за нас је од значаја чињеница да су као изванредни посланици Њ. Кр. Височанског завода враћајући му „пространи стари наслов“, у Рим упућени заступа Господара, са задатком а издејствују промјену титуле Св. Јероним-ступник Министра правде граф. Л. Војновић и архиепископ барски Шимун Милиновић.

У документима којима је овај спор ријешен, титулисање Војновића изазива извјесне забуне. Тако, на примјер, саопштење од 7. марта 1902. које је потписао кардинал Рампала адресовано је „Графу Војновићу, Црногорском Министру код Свете Столице“. И сам Војновић у одговору на кардиналово писмо себе назива „изванредни и опуномоћени посланик Њ. Кр. Височанства Црногорског Књаза“, што асоцира на титулу дипломатских представника друге класе коју су чинили — изванредни посланици и опуномоћени министри. Вјероватно су ови моменти пресудно утицали на то да су и неки историчари сматрали Л. Војновића за дипломатског представника Црне Горе код Ватикана. Отуда се у енциклопедијској јединици о њему у Енциклопедији Југославије (књ. 8, Загреб МСМЛXXI, стр. 530) Војновић помиње као „опуномоћени посланик Црне Горе у Ватикану“. Војновић, међутим, није био стално акредитовани представник Црне Горе при Светој Столици, већ је његова мисија била привременог карактера, са задатком рјешавања конкретних спорова. Након тога се он, послје четворомјесеног рада у Риму, вратио у Црну Гору. Овдје се, дакле, не ради о дипломатском представљању седентарног типа, већ о *ad hoc* дипломатији, односно њеном најраспрострањенијем виду специјалних мисија, чија је суштина у повременом одашиљању представника једне државе у другу ради обављања неких конкретних задатака.

крећу се од помјерања званичног датума успостављања дипломатских односа у вријеме када Црна Гора још није посједовала међународно признат, независан саттус, па самим тим није ни могла одржавати дипломатске односе у правом смислу ријечи, до навођења потпуно погрешних фактографских података о годинама у којима су ти односи са појединим земљама касније заиста званично успостављени.

У случајеве прве врсте убрајају се примјери с аустријским војним агентом при штабу црногорске војске у вријеме црногорско-турског рата 1876—1878. Темелом и италијанским изаслаником Дурандом, који је такође од 1876. током ратних операција боравио у Црној Гори. Они се у литератури означавају као дипломатски изасланици њихових земаља. Међутим, ни аустријски ни италијански представник нијесу имали ранг дипломатског агента, нити су били званично акредитовани у том својству при црногорском двору. Они су били у статусу специјалних изасланика своје државе, чије је изашиљање у Црну Гору прије Берлинског конгреса, био одраз уважавања фактички независног статуса земље и њихове заинтересованости за исход ратних операција у којима је црногорска војска учествовала. То, међутим, није никако имало вид званичног дипломатског представљања ових држава у Црној Гори, која још није била међународно призната. Да се то није ни жељело постићи потврђују и ријечи које је Дурандо изговорио приликом предаје акредитивних писама своје владе црногорском књазу, у мају 1879. Он је тада истакао да је: „Овим наименовањем завршена ванредна мисија коју сам част имао испуњавати код вашег Височанства од 1876, а нарочито за вријеме посљедњег рата“.<sup>2</sup>

И док су погрешке ове врсте могле бити правдане непрецизношћу у правном одређењу статуса наведених лица, из чега је, уз занемаривање важности акта међународног признања, произлазила и грешка у одређивању ранијег датума успостављања односа са појединим државама, него што је то стварно било могуће, за случајеве друге врсте, односно фактографске нетачности о датумима отварања и рангу дипломатских представништва страних држава, посебног оправдања нема. На њих ћемо указати кроз одвојено елаборирање појединачних случајева успостављања дипломатских односа Црне Горе са страним државама. При томе, као за нас мериторан, сматрамо не датум давања апремана, за примане дипломатског представника стране државе на Цетињу, каквим подацима и не располажемо, већ датум свечане предаје акредитивних писама, о чему врло подробно извјештаје у рубрици „Домаће вијести“ доноси „Глас Црногорца“ Коришћењем овога извора, као што ћемо видјети, могуће је доста прецизно утврдити вријеме успостављања дипломатских

<sup>2</sup> „Глас Црногорца“, 19. мај 1879, бр. 18.

односа са појединим земљама, за све године независног постојања црногорске државе, изузев 1878, када овај лист није излазио.

## I

С обзиром на значај који је Русија имала у историји Црне Горе, разумљиво је што су, након стицања независности, дипломатски односи најприје успостављени баш са овом земљом. Већ 5. септембра 1878. замјеник министра спољних послова шаље Александру Семијановичу Јонину, дотадашњем руском конзулу у Дубровнику, акредитивна писма Његовог Императорског Височанства за Његову Свјетлост књаза Николаја, којим га именује за дипломатског представника Русије у Црној Гори у рангу министра-резидента.<sup>3</sup> Немамо података о тачном датуму када је Јонин предао акредитивна писма црногорском књазу,<sup>4</sup> али је петроградско „Ново вријеме“ у броју од 20. августа / 1. септембра 1878. писало да су генерални конзули Русије у Србији, Румунији и Црној Гори назначени за министре-резиденте. У новинској вијести то је објашњено добијањем новог положаја Кња-

<sup>3</sup> Архивско одјељење Цетињских музеја (АОЦМ), Фонд приновљени рукописи, 1878, фасцикла XXVI, документ без броја.

У акредитованом писму Императорског Височанства упућеном Књазу Црногорском Николи I, између осталог је стајало:  
„Превјетли Књаже!

Желећи још више да учврстим пријатељске односе који неизмијењено постоје међу државама нашим, сматрао сам за корисним да именујем Мојим Министром — Резидентом при Вашој Свјетлости активниог државног савјетника Александра Јонина. Акредитујући га код Вас Мојом граматом Мојим Министром Резидентом молим Вашу Свјетлост да му поклони потпуно повјерење у свему ономе што он буде имао част износити пред Вас у Моје име. . .“

<sup>4</sup> Андреј Никифоров — у чланку „Прва дипломатска представништва Русије у Црној Гори“, објављеном у листу „Совјетски хоризонти“ 1990. — наводи да је 12. августа 1878. за првог званичног дипломатског представника Русије (министра-резидента) код црногорског књаза, са сједиштем на Цетињу, био именован Александар Јонин, некадашњи конзул у Рагузи, те да се тај догађај може окарактерисати као „успостављање пуновредних дипломатских односа између Русије и Црне Горе“. С обзиром да тек у часу предаје акредитивних писама шеф дипломатске мисије ступа у функцију, посебно код успостављања дипломатских односа и првог именовања, тај тренутак се има сматрати оним моментом од када су дипломатски односи ефективно успостављени. Имајући у виду претходно цитирани архивски документ од 5. септембра, по коме су акредитивна писма тога дана упућена Јонину из Петрограда, можемо закључити да су дипломатски односи de facto успостављени ипак нешто касније од дана за који то везује А. Никифоров. Он, наиме, дан именовања Јонина за дипломатског представника Русије у Црној Гори (од стране Министарства иностраних дјела руске владе), узима као датум успостављања дипломатских односа. То се коси са нашим ставом да тек од часа предаје акредитивних писама дипломатски представник ступа у функцију. До тог момента, којим се уводи у дужност, у односу на државу приматељицу није вршио никакву функцију, па се не може рећи да је дипломатских односа било.

жевине по одредбама Берлинског уговора, послије чега Русија своје интерес и интересе Словена није могла чувати посредством другостепених агената. Зато су „бивши конзулати у Букурешту, Београду и Цетињу (Рагузи), претворени у самостална агенства с министрима резидентима на челу, чиме су она извучена из надлежности руског посланства у Константинопољу и потчињена директно Министарству спољних послова Русије. На тај начин дипломатски агенти у новопризнатим балканским земљама су добили статус какав су имали и остали дипломатски представници Русије на страни“.<sup>5</sup>

Оцјењујући да је задатак руске политике на Балкану да поврати позиције изгубљене на Берлинског конгресу, руска средства информисања су као главну дужност новог министра-резидента на Цетињу смрталала заштиту интереса Црне Горе од свих притисака њених противника. При томе се полазило од чињенице да су интереси Русије и Црне Горе солидарни и да потреба за даљим међусобним зближавањем захтијева да руски агент на Цетињу буде тајни или јавни заштитник Црне Горе. У стварности он је био не само то него се, штавише, стицао утисак да је државни чиновник црногорске, а не руске владе. Тако је у једном од новембарских бројева дописник „Новог времена“ са Цетиња писао да „Овдашњи министар-резидент de facto врши дужност министра спољних послова Црне Горе“.<sup>6</sup> Осим разлога који су били посљедица недостатка стручног кадра и неискуства у званичним комуникацијама са свијетом, на праксу ове врсте утицала је и чињеница да је између књаза и Јонина, још за вријеме његовог службовања у Дубровнику, било успостављено чврсто и срдечно пријатељство, које је значајно помагало остваривању заједничких политичких циљева Русије и Црне Горе. Међутим, и када је крајем октобра 1883. Јонина на мјесту министра-резидента замијенио А. Којандер,<sup>7</sup> позиција руског дипломатског агента у односу на црногорску владу и дипломатске представнике других држава није се битније измијенила.

Према досадашњим резултатима историографије, руско дипломатско представништво у 1878. било је једино дипломатско представништво неке стране земље на Цетињу. Ми ипак мислимо да има основа за тврдњу да је, осим са Русијом, те године Црна Гора успоставила и дипломатске односе са Француском. Мада нема документа који непосредно о томе говоре, на могућност ове врсте наводи управо критичко мишљење доасдашњих научних ставова и доступних извора који имплицитно дозвољавају и такав закључак

Када је о литератури ријеч, онда је за ово питање најзначајнија врло опсежна студија др Димитрија-Дима Вујовића „Цр-

<sup>5</sup> Новое время, № 889, 29 август / 1 септембар 1879.

<sup>6</sup> Новое время, № 981, 20 новембра / 2 децембра 1879.

<sup>7</sup> Глас Црногорца, бр. 45. од 6. новембра 1883.

на Гора и Француска 1860—1914“ Износећи, поред осталог, и податке о односима Црне Горе са великим силама, посебно с Француском, послије Берлинског конгреса. Вујовић констатује да Француска није била директно заинтересована за Црну Гору. Но, и поред тога, она је „ускоро послије Берлинског конгреса успоставила са њом директне дипломатске односе“ Вујовић сматра да је „због своје мање заинтересованости и опрезности и резервисаности, она то учинила касније од осталих сила, иако је својевремено Црну Гору међу првим претирала као де факто независну земљу и, поред Русије, била једина која је акредитовала свог представника код црногорског књаза, а то је био њен конзул у Скадру, о чијем је именовану француска влада редовно обавјештавала књаза коме је овај конзул доносио и једну врсту акредитивног писма“.<sup>8</sup> Директне дипломатске односе са Црном Гором Француска је успоставила у децембру 1879 (односно у јануару 1880), а први представник Француске у Црној Гори, по Вујовићу, био је Сен Кантен, који је „да испита да ли има могућности да француски представник станује на Цетињу, стигао у Дубровник децембра 1879“

У овој студији је, дакле, истицањем датума успостављања директних дипломатских односа, остављена могућност да се говори и о периоду у коме ти односи нијесу имали директан карактер. Под тим се подразумијева вријеме када је конзуларни заступник Француске у Турској (Скадру) истовремено био и њен дипломатски представник у Црној Гори. Вујовић, очигледно, сматра да ти односи тада нијесу имали пуну правну вриједност, односно да тиме Француска није била директно представљена у Црној Гори. Тек када су те функције раздвојене, односно, кад су различита лица именована за једне и друге послове, он говори о директним дипломатским односима између Француске и Црне Горе и, као што смо видјели, крај 1879. односно почетак 1880. узима као датум њиховог заснивања.

Уколико се двојак статус француског представника узима као разлог за наведену тврдњу, онда морамо рећи да он не може бити основ за разликовање директног односно индиректног дипломатског представљања. У међународном праву је дозвољена могућност да једно исто лице буде дипломатски или конзуларни заступник у више држава. Многе државе, и у прошлости и данас, то су радиле из разлога економичности или неких других разлога који су овакво рјешење за њих чинили практичним. У таквим ситуацијама, ни у пракси ни у теорији се није правила никаква разлика између дипломатских агената који су акредитовани у једној земљи или истовремено у више њих, нити су пак различито вредноване дипломатске радње које су на један или на други начин предузимане. Према томе, није било ника-

<sup>8</sup> Др Димитрије-Димо Вујовић, *Црна Гора и Француска 1860—1914*, Цетиње, 1971, стр. 272.

квих правних сметњи да се конзуларни заступник Француске у Скадру именује за њеног дипломатског представника у Црној Гори. Да је на такав начин Француска била званично представљена при црногорском двору већ 1878. мислимо да се може утврдити више на негативан начин, тиме што ћемо констатовати да у званичном државном гласилу „Гласу Црногорца“ за 1879. и 1880. нема података о именовану дипломатског заступника Француске. С обзиром да „Глас Црногорца“ у наведеним годиштима доноси прецизне податке о именовану дипломатских представника свих осталих великих сила, изузев Немачке са којом су односи успостављени 1906, једино се може закључити да су односи између Црне Горе и Француске успостављени раније, односно крајем 1878. године.

Наведену констатацију поткријепљује чињеница да у неким бројевима овог листа из 1879, као на примјер уброју од 27. октобра, у извјештајима о службеним кретањима акредитованих дипломата помиње се и активност француског представника у Црној Гори. Тако, „Глас Црногорца“ доноси да су из Скадра на Цетиње стигли „представници енглески г. Грин, француски г. Ле Рое и италијански Дурандо“.<sup>9</sup> Из тога произлази да је представницима све три државе даван исти статус, односно да је и дипломатски представник Француске у том својству званично прихванат на Цетињу.

Осим тога, у прилог нашој тврдњи да је Француска већ на почетку 1879. имала успостављене односе са Црном Гором, дипломатског карактера, говоре и неки архивски документи. Тако је, на примјер, на основу „Погодбе између г. Стевана Радоњића около г. Стеванове куће коју издаје преко мене на офит за секретара француског“, која је 17. априла склопљена између министра финансија Црне Горе војводе Ђура Церовића и власника непокретности Стевана Радоњића, очигледно да је француски конзул у Скадру односно „повјереник Франције на Цетињу“ имао карактер стално акредитованог дипломатског представника за чијег секретара, с обзиром на околност да је он у прво вријеме повремено боравио у Црној Гори, била закупљена и одговарајућа кућа која се могла сматрати сједиштем француске мисије. Пишући о узимању куће под закуп Ђуру Церовићу, Симо Поповић је инсистирао да се сходно наређењу књаза тај посао што прије заврши како би се француски секретар „час прије могао дићи из Локанде (јединог хотела на Цетињу — примједба Р. Р.) која је потребна за комесаре“,<sup>10</sup> који су радили на утврђивању нових граничних линија државе.

У другом документу од 18. октобра 1879. од француског конзула у Скадру и повјереника француске владе на Цетињу се

<sup>9</sup> Глас Црногорца, 27. октобра 1879, бр. 41.

<sup>10</sup> Архив Црне Горе (АЦГ), Министарство иностраних дјела (МИД) 1878, ф. 3, док. 123.

тражи да потврди уговор који је „с Правитељством Његове Свјетлости Књаза Црногорског склопио његов секретар Е. Пијати“.<sup>11</sup>

Пошто међународно право не познаје директне и индиректне дипломатске односе између држава, имајући у виду претходно изнијете чињенице које говоре о званичном присуству француског представника у Црној Гори, можемо констатовати да су односи између двије земље дипломатског карактера вјероватно успостављени посљедњих мјесеци 1878, односно да је Ле Роа био истовремено француски конзул у Скадру и пуноправни заступник своје земље у Црној Гори.

Но, за разлику од претходног случаја, који има карактер различитог приступа тумачењу неспорних чињеница, ситуација у погледу датума акредитовања дипломатских представника осталих великих сила сасвим је другачије природе. Ту се ради о погрешном утврђивању година у којима је дошло до успостављања дипломатских односа између Црне Горе и појединих великих сила. На то што су такви подаци ипак широко распрострањени у литератури пресудно је утицао др Илија Радосавовић њиховим навођењем у својој књизи „Међународни положај Црне Горе у 19. вијеку“.<sup>12</sup> Како је Радосавовић аутор и дијела текста који се односи на дипломатију Црне Горе, за енциклопедијску јединицу о дипломатији у Енциклопедији Југославије, у којој се такође наводе исти нетачни подаци о датуму успостављања дипломатских односа са појединим државама, и сви други аутори који се овим питањем нијесу истраживачки бавили преузели су резултате до којих је Радосавовић дошао, тако да се, нажалост, и у радовима тих аутора понављају исте погрешке.

Тако у „Енциклопедији Југославије“ Радосавовић наводи: „Аустро-Угарска је имала своје сталне дипломатске представнике на Цетињу од 1881, исте године именовала је и Италија свог дипломатског представника на Цетињу. У јануару 1882. Турска је поставила свог првог изванредног посланика и опуномоћеног министра на Цетињу. Исте године и француска влада именовала је свог дипломатског представника на Цетињу“,<sup>13</sup> док су дипломатски односи с Енглеском успостављени 1882. Резултати до којих смо ми дошли говоре, међутим, сасвим супротно. Послије Русије и Француске, дипломатске односе са Црном Гором успоставиле су током 1879. све велике силе изузев Њемачке.

Према писању „Гласа Црногорца“ од 10. фебруара 1879. (недјељно издање), „прошле недјеље у понедјељник стигао је на Цетиње Кирби Прин, енглески новоименовани *sharge d'afares* на двору Његовог Височанства Књаза. У уторак на подне био је на двору, по постојећем церемонијалу званично представљен ће је

<sup>11</sup> АЦГ, МИД 1878, ф. 3, дк. 336.

<sup>12</sup> Др Илија Радосавовић, *Међународни положај Црне Горе у XIX вијеку*, Београд 1960,

<sup>13</sup> Енциклопедија Југославије, књ. 3, Загреб, МСМЛVIII, стр. 2.



Грин предао своју кредитиву Н. В. Књазу. Ађутант његовог височанства Г. Матановић пошао је са четири књажевска тјелохранитеља у стан Грина и допратио га у двор пред којим га је чега телохранитеља упарађено дочекала и поздравила. У великом салону Његово Височанство Књаз окружен својим достојанственицима дочекао је и примио г. Грина. Г. Грин је предао своју акредитивуе опијем говором. .<sup>14</sup> (даље се наводи садржај пригодних ријечи изговорених с једне и друге стране). Увече на двору је био велики објед у част Грича, а неколико дана касније он је отпутовао за Скадар, „тдје ће стајати док се стално на Цетињу не намјести“.<sup>15</sup>

По истом церемонијалу, такође у фебруару 1879, предао је своја акредитивна писма дипломатски представник Аустро-Угарске пуковник Темел.<sup>16</sup> Према „Гласу Црногорца“ од 24. фебруара, он се представио књазу у својству министра-резидента.

Успостављање дипломатских односа с Италијом, односно званично представљање италијанског отправника послова Дуранда, обављено је средином маја 1879.<sup>17</sup> У истој години успостављени су и дипломатски односи између Црне Горе и Турске. Према „Гласу Црногорца“ од 27. октобра (субота) 1879. — „у прошли четвртак Његово Височанство Књаз примио је првог изванредног посланика и опуномоћеног министра отоманске владе Халид-беја који му је предао акредитивна писма“.<sup>18</sup> Исти број „Гласа Црногорца“ доноси дијелом већ цитирану вијест да су ове недјеље стигли из Скадра на Цетиње представници енглески Грин, француски Ле Рое, и италијански Дурандо. Тако се сада са руским, аустроугарским и турским сви представници страних сила у Црној Гори налазе на Цетињу“.<sup>19</sup>

Црна Гора је, дакле, у октобру 1879. имала успостављене дипломатске односе са шест великих сила, а не, како се према Радосавовићем наводи, може закључити, само са једном (Русијом). Од акредитованих представника великих сила у прво вријеме само је турски представник имао ранг изванредног посланика и опуномоћеног министра (друга класа) — исти статус је имао и Станко Радоњић у Турској. Дипломатски представници Русије и Аустро-Угарске носили су титулу министра-резидента, тј.

<sup>14</sup> Глас Црногорца, 10. фебруара 1879, бр. 4. Предајући акредитиве Грин је рекао следеће: „Ваше Височанство! Њезино Величанство Краљица Велике Британије и царица Индије благоволила је именовати ме својим заступником на двору Вашег Височанства. Имам част предати у руке Вашег Височанства моја акредитивна писма. Њезино Величанство заповиједило ми је, да овом приликом изразим Вашем Височанству увјерење Њезиног поштовања и уважавања и искрене жеље за напредак и благостаље Књажевине“.

<sup>15</sup> Исто.

<sup>16</sup> Глас Црногорца, 24. фебруар 1879, бр. 6.

<sup>17</sup> Исто, 19. мај 1879, бр. 18.

<sup>18</sup> Исто, 27. октобар 1879, бр. 41.

<sup>19</sup> Исто.

припадали су дипломатским представницима треће класе, док су на нивоу отправника послова били француски, италијански и енглески дипломатски заступници. Министри отправници послова, по теорији, припадали су трећој класи, док су обични отправници послова сврставани у четврту класу дипломатских агената. У новинским извјештајима о првој аудијенцији представника Француске, Енглеске и Италије код књаза се не помиње титула министра, већ само отправника послова. Међутим, један од најзначајнијих наших правника с почетка овог вијека Г. Гершић у књизи „Данашње дипломатско и конзуларно право“ каже да су титулу *ministres sharges d'affaires* тих година имали француски дипломатски агенти у Баварској и Црној Гори.<sup>20</sup> Вјероватно је да су отправници послова и друге двије државе (Италије и Енглеске) били у истом статусу, тј. да су припадали трећој класи дипломатских агената. Француска је, међутим, врло брзо, већ у јулу 1880, уздигла своје представништво на ниво посланства, именујући Сен Кантена за опуномоћеног министра,

Обични отправници послова се такође по теорији не акредитују код шефа државе, већ код министра спољних послова. Међутим, сви наведени дипломатски представници били су акредитовани код црногорског књаза, и без обзира на то што су припадали различитим класама — церемонијал предаје акредитивних писама био је за све потпуно исти. Из свега реченог можемо закључити да су акредитовани представници великих сила у Црној Гори на почетку успостављања дипломатских односа припадали другој, односно трећој класи дипломатских агената.

Већ смо рекли да представници ових држава у почетку нијесу стално боравили на Цетињу. Пошто су неки од њих, француски и енглески изасланици, били и конзули својих држава у Турској, они су функцију дипломатског заступања вршили повремено, напуштајући сједиште конзулата у Скадру и долазећи у краткотрајне посјете Цетињу. Слично је радио и конзуларни представник Италије, док је конзуларни представник Аустро-Угарске често боравио у Котору. Њихове повремене посјете Црној Гори задовољавале су потребе не нарочито живог дипломатског саобраћаја. Једино су дипломатски представници Русије у почетку стално боравили на Цетињу. Они су се истичали билскошћу са двором и честим контактима са књазом и владом. Већ смо рекли да су готово као државни чиновници Црне Горе били упућени у све тајне њене спољне политике, укључујући и састављање званичних докумената. Стално су били уз књаза а како је он годишње и по неколико мјесеци боравио на Ријеци, они су одлазили са њим, мијењајући сједиште свог представништва. Тако у „Гласу Црногорца“ од 24. новембра 1885. наилазимо на вијест да се тадшњи дипломатски представник

<sup>20</sup> Гл. Гершић, *Данашње дипломатско и конзуларно право*, Београд 1879, књ. прва, стр. 305.

Русије К. М. Аргиропуло, заједно са секретаром Вурцелом, преселили са Цетиња на Ријеку, „гдје је Царско посланство узело под најам једну кућу близу дворца Његовог Височанства“. Руско посланство је требало да „стоји на Ријечи докле год свијетли двор буде тамо“.<sup>21</sup>

Трајно рјешење у погледу просторија посланства прва је остварила Турска. Њен изванредни посланик и опуномоћени министар Цевад-паша 1885. је, у име отоманске владе, за потребе своје дипломатске мисије откупио кућу војводе Маша Врбице. Био је то први случај у Црној Гори да страна држава постане власник непокретне имовине, „односно први посланички хотел у овим кршевима“.<sup>22</sup> Рјешавању питања просторија посланства слично Турској или узимањем кућа под закуп приступили су и остали представници великих сила. Једино су и даље најдуже одсуствовали из Црне Горе француски и италијански представник. Такво стање потрајало је до краја вијека, када је Русија прва отишла корак даље. Руска влада је, наиме, почетком 1900. одлучила да подигне „сопствени дом своме посланству“. Обрадован тиме, књаз Никола је не само препустио њеном тадашњем дипломатском представнику Константину Аркадијевичу Губастову да сам изабере најпогодније мјесто за посланство него је, након тога, у жељи да тим „малим чином посвједочимо наше ваздашње искрено признање према Правитељству Његовог Величанства Цара Николаја II“, даровницом од 15. маја 1900, за „вјечни вијек“ даровао то мјесто руском императорском правитељству.<sup>23</sup> За Русијом су кренуле и друге велике силе, тако да су у првој деценији XX вијека зграде за своја посланства на Цетињу подигле Аустро-Угарска, Италија и Француска (1908—1910).

## II

Осим наведених великих сила, дипломатске односе са Црном Гором успоставиле су најприје неке балканске државе: Грчка, Бугарска и Србија, а потом Њемачка и САД.

Грчки дипломатски представник Логотетис примљен је у свечану аудијенцију почетком јануара 1881, по истом церемонијалу по коме су примани и представници великих сила.<sup>24</sup> Ово наглашавамо због тога што се, с једне стране, радило о представнику мале државе и што је, с друге стране, његов ранг, у дипломатском смислу, био прилично неодређен. Логотетис је, наиме,

<sup>21</sup> Глас Црногорца, 24. новембар 1885, бр. 46.

<sup>22</sup> Исто.

<sup>23</sup> Архив внешней политики России (АВПР), Мисия в Цетинье, I, 1917, д. 19, л. 4.

<sup>24</sup> Глас Црногорца, 1. јануар 1881, бр. 2.

од грчког краља био наименован за политичког агента и главног конзула. Пошто у хијерархији дипломатских представника класа политичког агента не постоји, а пошто се осим тога, конзули не акредитију по истом церемонијалу као и дипломатски представници, нити се они, с обзиром на њихове неполитичке функције, могу акредитовати код шефа државе, оправдано се, у правно-теоријском смислу, могло поставити питање дипломатског статуса прчког изасланика. Објашњење, међутим, ипак постоји.

Оно о чему је овдје ријеч могли бисмо везати за праксу (мада ријетку) која је дозвољавала да у четврту класу дипломатских представника буду сврстани генерални конзули. Случајеви те врсте помињу се у ранијој литератури, а слично рјешење у нешто модификованом виду налазимо у Црној Гори у Закону о краљевској влади из 1914. Тамо се као дипломатски заступници четврте класе помињу конзули. У случају грчког изасланика могло се радити о генералном конзулу коме су повјерене извјесне политичке функције, па је тако имао дипломатски статус. Генерални конзули ове врсте били су заправо у рангу отправника послова, тј. припадали су IV класи дипломатских представника. Они се по теорији не акредитују код шефа државе, него код министра спољних послова, чему у црногорској дипломатској пракси није придавана посебна важност.

У Црној Гори се очигледно ни о класама није водило много рачуна, па се ни у погледу почasti и церемонијала, без обзира на ранг акредитованих представника или држава које су их одашиљале, није правила никаква разлика. Грчком изасланику није оспораван дипломатски статус, а у погледу почasti указана му је иста пажња као да је била ријеч о изванредном посланику или министру резиденту. У којој мјери је он — осим дипломатских послова — обављао и конзуларне немамо посебних података.

По отварању посланства Логотетис се није дуго задржао на Цетињу. До вишегодишњег упражњавања његовог мјеста дошло је 1883. и потрајало све до 1896, када се Логотетис поново вратио у пријестоницу Црне Горе. То се десило на инсистирање књаза, који је, преко Бакића, од дипломатског представника Грчке у Цариграду тражио да се односи поново успоставе.

У оквиру истих политичких прилика које су условиле наставак рада грчког посланства дошло је и до успостављања дипломатских односа најприје између Црне Горе и Бугарске, а затим Црне Горе и Србије. Сви ови догађаји падају у вријеме јачања национално-ослободилачких покрета на Балкану. Под утицајем Русије, тад је рађено на међусобном повезивању балканских држава, односно стварању балканских савеза, што је подразумијевало и сличну сарадњу између Србије, Бугарске и Црне Горе. Међутим, помирење између Русије и Бугарске, остварено у другој половини деведесетих година признањем бугарског кнеза Фердинанда Хабзбуршког и успостављањем дипломатских о-

дноса између Бугарске и Русије почетком 1896, изазивало је подозрење у Србији. Сумњало се да ће нова руска политика жртвовати интересе Србије за рачун Бугарске. Но, док развитак догађаја није показао да све три словенске државе могу рачунати на једнак пријатељски однос Русије, под условом да прихватају њене савјете у области спољне политике, између Бугарске и Србије постојало је супарништво око позиције у балканској политици Русије. Ради престижа над Бугарском, Србији је била важна подршка Црне Горе.

У атмосфери таквих међусобних односа балканских држава, у јуну 1896. у Београд је дошао књаз Никола. У српској пријестоници указан му је веома срдачан дочек. У разговорима је постигнута сагласност да је „задатак српских владара ослобођење Срба“. При томе су они то питање посматрали као просто територијално проширење њихових држава, односно присаједињење дјелова територија насељених српским народом након ослобођења од турске власти. За књазу Николу, с обзиром на величину и снагу Црне Горе, било је важно да у разговорима буде третиран као равноправан партнер. У преговорима, који су вођени на нивоу министара иностраних послова, договорено је да ће Србија и Црна Гора заједно иступати против сваког ко буде угрожавао српски народ, било да јеригјеч о Турској, Аустро-Угарској или Бугарској. Министри су се договорили о подјели сфера утицаја у европским провинцијама Турске.

Међутим, како су се у прољеће 1896. у Бугарској политици појавиле тенденције зближавања са Србијом и Црном Гором, даљи развој догађаја, који се одвијао под утицајем Русије, све више је водио ка споразуму између три словенске државе.

Али, како је у јануару 1897. на Криту бужнуо оружани устанак грчког становништва против турских власти ради присаједињења Грчкој, да би се предуприједио грчко-турски рат и спријечило ширење конфликта мијешањем балканских држава, Русија је инсистирала на мирном рјешењу кризе. Зато су књаз Никола и српска влада упозорени да не користе насталу ситуацију за улазак у рат против Турске.

У фебруару 1897. као резултат посјете краља Александра Софији постигнут је српско-бугарски споразум. Угодба, како се тај акт званично назива, закључена 19. фебруара 1897. уважавала је ставове Русије, садржавајући обавезу да Србија и Бугарска не смију предузимати једнострано ништа без претходног сагласија, нити ишта што би могло пореметити *status quo* на Истоку. Дакле, никакве ни политичке ни војничке акције.<sup>25</sup> Узајамном споразуму било је препуштено утврђивање сфера инте-

<sup>25</sup> Проф. др Гавро Перaziћ, мр Радослав Распоповић, *Међународни уговори Црне Горе 1878—1918*, Зборник докумената са коментаром, Подгорица 1992, стр. 317.

реса српских и бугарских земаља Отоманске империје, као и заједничко иступање уговорних страна према Порти.

Сходно посљедњем члану Угодбе, почетком марта 1897, лични секретар бугарског књаза дошао је на Цетиње да би извијестио о закључењу споразума и донио текст Угодбе, коме је приступила и Црна Гора.<sup>26</sup> У оваквим околностима успостављени су дипломатски односи најприје између Књажевине Црне Горе и Књажевине Бугарске, а затим и Црне Горе и Србије.

Иницијатива за успостављање односа са Бугарском потекла је са црногорске стране. Гавро Вуковић, у својству министра спољних послова, телепрамом од 17. фебруара 1896. наложио је Митру Бакићу да преко бугарског агента у Цариграду Димитрова предложи да двије државе успоставе званичне односе, тј. да Бугарска на Цетињу отвори своје дипломатско представништво.<sup>27</sup> Према Бакићевом извјештају из Цариграда од 20. фебруара, бугарска влада је радо прихватила успостављање званичних односа, али је инститирала на реципроцитету, тј. отварању дипломатског заступништва Црне Горе у Софији. Свјесна слабих материјалних могућности Црне Горе, Бугарска је била спремна да прихвати да црногорски дипломатски представник у Цариграду буде и њен заступник у Софији и да три пута годишње, по петнаест дана борави у Бугарској.<sup>28</sup>

Сматрајући да није велика неопходност да Црна Гора има у Софији свог представника, ако бугарска влада ријеши да свог изашаље на Цетиње, а и због материјалних разлога, црногорска страна је ипак, желећи да изрази спремност на уступке, односно да би у Бугарској лакше прихватили њен предлог, истицала да „њен Господар не гледа много на формалности, него ако желе да пошаљу представника на Цетиње да му могу дати ранг и титулу какву сами желе“.<sup>29</sup> Црногорски званичници су тако нудили оно на шта ни сама Бугарска није имала право.

Бугарска, наиме, према одлукама Берлинског конгреса није стекла потпуно независност као Србија, Црна Гора и Румунија. Пошто јој је додијељен статус полусуверене државе, њена права у погледу дипломатског представљања била су ужег обима и сводила су се на праксу представљања путем генералних конзула. Какав је њихов ниво био и да ли су уопште имала дипломатски карактер било је спорно и међу писцима онога времена. Тако је Ривије сматрао „да у Бугарској су њен, консули као отправници послова или дипломатски агенти акредитовани, али ипак немају дипломатски карактер што је од 1875. правило код полусуверених држава“.<sup>30</sup>

<sup>26</sup> Исто, стр. 318.

<sup>27</sup> АЦГ, МИД, 1896, V, 41, д. 236/2.

<sup>28</sup> Исто.

<sup>29</sup> Исто.

<sup>30</sup> Г. Гершић, *op. cit.*, стр. 309.

По Гефекену су „Консули поред свог положаја као заступника саобраћајних интереса уједно и политички агенти, те су на понеким важнијим позицијама у исто вријеме као отправници послова акредитовани као нпр. у Мисиру и Бугарској“.<sup>31</sup> Не улазећи у теоријске спорове око овога питања, чињеница је да су европске државе слале у полусуверене земље као своје заступнике генералне конзуле са дометнутом титулом дипломатски агент, а они су се у неким случајевима звали само дипломатски агенти. Сходно принципу реципроцитета, полусуверене државе, као Бугарска до 1908, могле су у сувереним државама да буду заступљене само личностима истога ранга, тј. генералним конзулима акредитованим као дипломатски агенти.

Када је и поред неуспјелог инсистирања бугарске стране да и Црна Гора отвори своје представништво у Софији, или за послове те врсте овласти свог отправника послова у Цариграду, крајем 1896. године ипак договорено да се званични односи успоставе отварањем бугарског заступништва на Цетињу, са бугарске стране за дипломатског агента је именован Спас Константиновић.<sup>32</sup> То је одговарало дотадашњој пракси Бугарске да у другим државама као своје заступнике именује дипломатске агенте, који су у најбољем случају могли бити сматрани као дипломатски представници IV класе, који се сходно томе акредитују не код шефа државе већ код министра спољних послова. У случају Црне Горе то, међутим, није имало значаја. Пошто је дошао на Цетиње почетком 1897. године, Константиновић је на Богојављење примљен у свечану аудијенцију код Господара по церемонијалу уобичајеном за све дипломатске представнике при књажевском двору. Осим акредитивних писама предао је књазу и аутографно писмо Његовог Краљевског Височанства Књаза Фердинанда.<sup>33</sup> То значи да је био акредитован од суверена своје државе код суверена Црне Горе, а не од министра спољних послова код министра спољних послова, што би с обзиром на ранг Константиновића било природно.

На нивоу дипломатске агентуре заступништво Бугарске је остало све до потпуног стицања независности 1908, када је њен заступник добио ранг отправника послова. У том статусу је био до јуна 1910, а онда је, поводом проглашења Црне Горе за краљевину, отправништво послова уздигнуто на ранг посланства, а њен представник добио титулу изванредног посланика и опуномоћеног министра.

<sup>31</sup> Исто, 309.

<sup>32</sup> АЦГ, МИД, 1896, ф. 42, д. 809. Одговорачење око отварања бугарског агентства на Цетињу Бакић је објашњавао потребом да се трошкови његовог рада унесу у буџет Бугарске који је по Уставу ове земље одобравала скупштина, па су ти процедурални разлози успорили доношење одлуке.

<sup>33</sup> Глас Црногорца, 11. јануар 1879, бр. 2.

Убрзо последије успостављања односа са Бугарском, уследило је и успостављање дипломатских односа са Србијом. Они су званично успостављени непосредно прије узвратне посјете краља Алаксандра Цетињу. Вјероватно је о отварању дипломатског представништва Србије у Црној Гори било ријечи и приликом боравка књаза Николе у Београду, односно да је оно већ тада било договорено. Формалности о овом питању завршене су средном марта 1897. Најприје је краљевска српска влада доставила влади Књажевине обавијест да је „намјерна послати за свог изванредног посланика и опуномоћеног министра на Цетиње господина пуковника Велимировића“. Позитивним одговором министра иностраних дјела Гавра Вуковића. „да ће његов Господар са особитим задовољством примити ово наименовање“, дат је у ствари агреман за првог дипломатског представника Србије.<sup>34</sup>

За разлику од дотадашњег начина писања о именовану страних дипломатских представника при двору књаза Николе, о чијој је аудијенцији и предаји акредитивних писама „Глас Црногорца“ редовно извјештавао, о доласку изванредног посланика и опуномоћеног министра Србије информације су доста штуре. У броју од 11. априла речено је да је генерал Велимировић приспио „ономадне у нашу средину и исти дан посјетио (је) нашег министра иностраних дјела г. војводу Вуковића. Његово височанство Господар је изволио примити Г. Велимировића у приватној аудијенцији“.<sup>35</sup> Дакле, говори се само о приватној аудијенцији, а не о пријему ради предаје акредитивних писама књазу, што би, с обзиром на ранг дипломатског представника, требало бити неспорно. Уколико се не ради о уређивачкој грешци, тј. ако свечане аудијенције заиста није било, једини разлог за пропуштање уобичајеног церемонијала могао је бити у скорашњој посјети краља Александра, која се тих дана очекивала, и којој је све било подређено. Односи између двије братске државе су те године били на примјерном нивоу, а долазак владара Србије изазвао је одушевљење код народа.

Мада су срећно започети, дипломатски односи између двије земље нијесу за све вријеме трајања, били израз обостраног међусобног повјерења. Напротив, они су видљиво манифестовали кризе кроз које су двије државе у међусобним односима пролазиле. Дипломатска мисија Србије фактички је престала у априлу 1899. одласком тадашњег посланика и опуномоћеног министра пуковника Машина на конференцију мира у Хаг. Гласови који су се проносили почетком 1900, о којима је руски дипломатски представник Губастов обавијештавао своју владу, да српска влада има најмјеру да впоазни своју мисију на Цетињу показали су се нетачним те 1900. године.<sup>36</sup> Међутим, неколико година

<sup>34</sup> Исто, 15. март 1897, бр. 11.

<sup>35</sup> Исто. 11. април 1896, бр. 15.

<sup>36</sup> АВПР — Комисия по изданию документов в эпохи империализма, д. 63. Полит архив (ПА), д. 381, л. 16.



касније, умјесто да са промјенама у Србији 1903. дође до побољшања односа између двије земље, десило се обрнуто. Иако дипломатски односи нијесу били прекинути, мјесто дипломатског представника Србије на Цетињу је упражњено. У таквом стању је остало све до почетка анексионе кризе. Тада је за новог дипломатског представника Србије у Црној Гори именован Јован Јовановић. За потребе српског посланства, за смјештај канцеларије и стан тада је узета кућа Гавра Вуковића у Катунској улици бр. 17. Уговор о закупу куће 1911. је продужен за још три године.<sup>37</sup>

### III

Србија је била посљедња земља са којом је у XIX вијеку Црна Гора успоставила дипломатске односе. У првој деценији XX вијека дипломатски односи су успостављени још са двије земље.

Најприје је у октобру 1905. за изванредног посланика и опуномоћеног министра Савезних Држава Сјеверне Америке при црногорском двору именован амерички дипломатски заступник у Грчкој Г. Цексон. Тиме су успостављени званични дипломатски односи између Црне Горе и САД, који су се до отварања црногорског представништва у Вашингтону (чиме је остварен реципроцитет) одвијали посредством повремених посјета Црној Гори дипломатског заступника Америке у Атини.<sup>38</sup>

Друга држава са којом је Црна Гора успоставила дипломатске односе у XX вијеку била је Њемачка. Разлози због којих је дошло до закашњења у вези са успостављањем дипломатских односа са овом великом силом, везани су за случај барона Тесте и начин уручивања одлука Берлинског конгреса. Институционална неспособљеност и неспремност Црне Горе да се равноправно укључи у живот ондашње међународне заједнице итавале су инцидент који је оставио трага на међусобним односима двије државе. То се десило приликом првог суочавања са међународном администрацијом, односно при званичном обавјештавању о резултатима рада Берлинског конгреса, на основу којих одлука је Црна Гора стекла независност. Према закључку Конгреса, „учињени су нарочити протоколи за сваку интересирану државу“, са одлукама и потписима делегата свих сила. За доносиоце таквог протокола у Црну Гору „да га званично Књазу уручи“ био је одређен барон Теста.

Међутим, како свједочи војвода Гавро Вуковић, „Кад је надочити изасланик кнеза Бизмака дошао на Цетиње, неким кобним случајем нити га је ко сусрио, нити ико на њега пажње обратио. Књаз се находио негдје у унутрашњости земље. Вој-

<sup>37</sup> Архив Србије (АС) Посланство Цетиње, Ф1 (1907—1908), док. № 1.

<sup>38</sup> Глас Црногорца, 15. октобар 1905, бр. 41.

вода Станко Радоњић, који се занимао нашом спољном политиком, јер онда није било министарства у Црној Гори, био је у пратњи Књажевој. Барон Теста остао је три дана на Цетињу, па кад је видио да на њега нико ни главе не окреће, вратио се у Котор. Из Котора послао је телеграфично крваву жалбу против Књаза кнезу Бризмарку<sup>39</sup>.

Случај који се Црној Гори десио баш у тренутку када је цивилизовани свијет обавјештавао да ју је примио у своју заједницу могао би се назвати несмотреним или правдати недостатком искуства и непознавањем прилика које су владале у дипломатском свијету, да он за Црну Гору, осим лоших препорука, није имао и готово трагичне последице по односе са Њемачком. Сматрајући ситуацију у којој се његов представник тада нашао неописивим скандалом и тешком увредом, кнез Бизмарк „није хтио захтијевати сатисфакцију већ, пошто је обавијештен о том нечувеном поступку према нарочитом званичном његовом министру, у највишем огорчењу издао је један ужасан циркулар на сву германску дипломатију унакрст свијета, као и на све своје консулате да морају у свакој прилици игнорирати Црну Гору тако, као и да не постоји. На тај чудновати начин пријатељство Краљевине Прусије преокренуло се не само у непријатељство, него и у коначни прекид дипломатских одношаја између силне нове Империје Германске и малене Црне Горе“<sup>40</sup>.

Случај који описује Гавро Вуковић збио се у другој половини 1878. године.<sup>41</sup> И поред заиста врло ружне слике којом је у дипломатском свијету представљао Црну Гору, он ипак нејасно није могао имати све оне последице које му аутор мемоара придаје. Не може се, наиме, говорити о томе да су због наведеног пропуста прекинути дипломатски односи између Црне Горе и Њемачке, из простог разлога што они до тада нијесу ни били званично успостављени. Изјава њемачког представника на Берлинском конгресу из које произлази да је његова држава у принципу признавала независност Црне Горе још није значила било шта у погледу званичног успостављања дипломатских односа. Како од одржавања Конгреса до поменутог догађаја није било времена да се односи те врсте успоставе, не може се говорити о прекиду дипломатских односа између двије земље, али се може говорити о ускраћивању било каквих званичних контаката од стране Њемачке. Можда је војвода Гавро Вуковић наведеном формулацијом управо ту садржину хтио и да изрази, али, с обзиром на различита термилошка значења која су се онда

<sup>39</sup> Војвода Гавро Вуковић, *Германија и Црна Гора*, Записи, књ. 1, јул—децембар 1927, стр. 97.

<sup>40</sup> Исто.

<sup>41</sup> О боровку барона Тесте у Црној Гори забиљешку доноси и Глас Црногорца у броју од 30. октобра (субота) 1879, али погрешно констатује да је њемачки изасланик дошао у Црну Гору у својству отправника послова.

и данас могла давати појединим појмовима, из нашег угла то непрецизно звучи. У сваком случају догађај који се збио оставио је далекосежне негативне посљедице по односе између двије земље. Оно што је, међутим, у цијелом случају додатно компромитовало Црну Гору и њену службу јесте то што о разлозима њемачке уздржаности они уопште нијесу имали праву информацију. Чудећи се зашто га њемачки амбасадор у Цариграду не прима у званичне посјете већ само на „скупове и забаве“, црногорски представник, Г. Вуковић, је тек након своје друге мисије, која је отпочела 1882, преко руског амбасадора Нелидова дознао за Бизмарков циркулар. Нешто касније тај циркулар му је показао и сам њемачки посланик приликом сусрета у енглеској амбасади.<sup>42</sup>

Но, ни сазнање о разлозима лоших односа са Њемачком, о чему је обавијештен цетињски двор, није ништа битније измијенило нити се ико „осврнуо да се занима са исправком ове наше нетактичности у спољној политици, већ је питање остало на истом мјесту“.<sup>43</sup> Када је наименован за министра иностраних дјела, Гавро Вуковић је, како сам наводи, настојао да допринесе рјешењу овог питања, ради чега су чињени, мада не нарочито упорни, и покушаји преко руске дипломатије. Осим тога, након женидбе књаза наслједника Данила принцем Јутом од Mecklenburg-Strelitz-а, било је испланирано да се његов боравак у Њемачкој 1900. искористи за предају писма и ордена њемачком цару. Сондажа расположења њемачких званичника који су направили руски дипломатски представници у Берлину говорила је, међутим, да од те намјере преба одустати до неке боље прилике. Погољнија прилика се указала тек 1905, када је, посредовањем књажеве кћерке Јелене, односно италијанског краља Виктора Емануела, као замјена за неостварени сусрет два владара планиран за вријеме боравка њемачког цара у Далмацији 1904, договорена књажева посјета Бечу. Резултат те посјете било је и успостављање дипломатских односа између двије земље, отварањем њемачког посланства на Цетињу.<sup>44</sup> Када је, дакле, последице много година неспоразум изглађен, Њемачка је, почетком јула 1906, за свог дипломатског представника у Црној Гори у својству изванредног посланика и опуномоћеног министра именована Pili-gram-Baltaci-а.

#### IV

Њемачка је, дакле, посљедња држава са којом је Црна Гора до краја свог самосталног постојања успоставила дипломатске односе. Са њом се затвара круг од укупно 11 држава (10 ев-

<sup>42</sup> Војвода Гавро Вуковић, *op. cit.*, стр. 97.

<sup>43</sup> Исто.

<sup>44</sup> Глас Црногорца, 26. јул 1906, бр. 29.

ропских и САД) са којима је Црна Гора имала званичне односе ове врсте. То истичемо да бисмо указали на то да је др Илија Радосавовић, писац енциклопедијске јединице о дипломатији Црне Горе у Енциклопедији Југославије, навео укупно 13 држава са којима је Црна Гора имала успостављене дипломатске односе.

Осим ових 11 које смо и ми навели, он помиње још и Белгију и Шпанију.<sup>45</sup> У тексту је само кратко казано да су дипломатски односи са Белгијом успостављени 1910. године. У књизи „Међународни положај Црне Горе у XIX вијеку“, у којој се таксативно набрајају земље са којима је Црна Гора имала успостављене дипломатске односе, са подброним набрајањем имена њихових дипломатских представника и навођењем времена које су на дипломатском раду у Црној Гори провели, исти аутор говори о конзуларном представнику Белгије на Цетињу, истичући да је у периоду од 1910. до 1912, дужност почасног вицеконзула обављао Вуко Вулетић.<sup>46</sup> Како су, дакле, подаци које наводи Радосавовић у погледу званичних односа Црне Горе и Белгије контрадикторни, а како се ни међу сачуваним архивским документима Министарства спољних послова Црне Горе, нити у штампи која је у то вријеме излазила (Глас Црногорца, Цетињски вјесник), Белгија не помиње као земља са којом су били успостављени дипломатски односи, не преостаје ништа друго осим да сматрамо да је податак о томе у енциклопедијској јединици о црногорској дипломатији нетачан.

И у погледу дипломатских односа са Шпанијом прави се слична грешка. Најприје се каже да су ти односи успостављени 1912. (Енциклопедија Југославије), а потом се формулација мијења па се анводи да је шпански мајор Торо у вријеме Балканских ратова (1912—1913) био војни аташе на Цетињу.<sup>47</sup> У „Цетињском вјеснику“ из октобра 1912. ми смо заиста нашли податак да је међу војним личностима из иностранства које су стигле у Црну Гору био и Емилио Торо, мајор из Шпаније. Осим њега и двојице британских официра, у групи придошлих војних личности били су и Х. Ангел, пуковник из Норвешке, и Франческо де Карвало, артиљеријски пуковник из Португалије.<sup>48</sup> Но, тиме се свакако не закључује списак војних изасланика који су бравили у Црној Гори у току Балканских ратова. Њихово присуство није фактографски спорно. Оно што ми, међутим, желимо да истакнемо јесте то да само присуство војних личности држава са којима Црна Гора није имала дипломатске односе, и под условом да су аташирани при главној команди њене војске, још увијек не значи ништа у погледу успостављања дипломатских

<sup>45</sup> Енциклопедија Југославије, књ. 3, Загреб, МСМLVIII, стр. 2.

<sup>46</sup> Др Илија Радосавовић, *op. cit.*, стр. 123.

<sup>47</sup> Исто.

<sup>48</sup> Цетињски вјесник, 15. октобар 1912, бр. 85.

односа. Отуда Емилио Торо, који је током Првог балканског рата борао као војни изасланик у Црној Гори, није био дипломатски представник Шпаније, нити се то може тумачити као да су испостављени дипломатски односи између двије земље.

Према томе, списак држава са којима је Црна Гора имала успостављене дипломатске односе не може бити проширен на Шпанију и Белгију, нити он укупно узев може прећи цифру од 11 њих. На такав закључак упућује и документ под називом „Листа чланова краљевске владе и госпде чланова дипломатског и конзуларног кора у Црној Гори“,<sup>49</sup> која је у издању Миинстарства спољних послова периодично штампана. У издању за 1912. годину у њој је наведено укупно 11 држава са којима је Црна Гора имала успостављене дипломатске односе. Белгија и Шпанија се међу побројаним државама не спомињу.

Интересантно је да су према поменутој листи сви дипломатски представници страних држава у Црној Гори, односно шефови мисија, били акредитовани у рангу изванредног посланика и опуномоћеног министра, док је једино представник Грчке носио титулу дипломатског агента. Но, како је према писању „Гласа Црногорца“ од 21. маја 1912. и Грчка влада подигла своју додашњу агенцију на степен посланства, то значи да су сви акредитовани представници страних држава у другој половини 1912. имали ранг посланика, односно да су припадали другој класи дипломатских представника.<sup>50</sup>

Иако је број држава са којима је Црна Гора током свог самосталног постојања имала успостављене дипломатске односе релативно мали, ни у ком случају се не може минимизирати њихов значај. Чак напротив, имајући у виду ондашњу развијеност саобраћајних средстава и средстава за комуникацију, као и ондашњи степен привредног и општег друштвеног развоја Црне Горе, те њен геополитички и стратегијски положај, може се чак рећи да је број званично успостављених односа путем сталних дипломатских представништава страних држава био оптималан, односно у директној корелацији са свим битним одређујућим елементима њеног међународног положаја. Осим свих великих сила чији су дипломатски представници са стицањем независности, са изузетком Њемачке, отворили своје дипломатске мисије на Цетињу, званично успостављене односе Црна Гора је имала и са балканским државама — Србијом, Бугарском и Грчком, са којима је дијелила сличну историјску судбину Ни са становишта Црне Горе, а ни са становишта непосредног интереса тих држава, посебног разлога није било да Црна Гора има успостављене дипломатске односе са неким азијским, блискоисточним, лати-

<sup>49</sup> Liste du Personel du Gouvernement Royal et de Messieurs les Membres du Corps Diplomatique et Consulaire du Monténégro — АЦГ, МИД, V. 156, док. 3580.

<sup>50</sup> Глас Црногорца, 21. маја 1912, бр. 22.

ноамеричким, па чак ни неким мањим несусједним европским државама.

Оно што је, међутим, објективно умањивало вриједност овим путем одржаваних односа, огледало се у чињеници да осим са Турском и кратко вријеме са Србијом, Француском и САД Црна Гора није могла да оствари реципроцитет у дипломатском представљању. Право дипломатског представљања реализовано је углавном у пасивном виду, без могућности Црне Горе да у свим државама са којима је имала званичне односе остварује и оне дипломатске функције које активни вид *jus legationis*-а претпоставља (представљање своје државе и владе у другој држави, заштита интереса својих поданика у страним државама, обавјештавање, пропаганда и друге функције). Но, ако се имају у виду разлози који су то онемогућавали (недостатак финансијских средстава, односно економска неразвијеност), онда је јасно да је присуство страних дипломатских представника на Цетињу утолико значајније, односно да су они представљали важне комуникацијске канале који су у институционалном смислу омогућавали учешће Црне Горе у дипломатском животу Европе. Без њих би, уколико би се ослањала само на властиту дипломатију, њено политичко сучељавање са ставовима политичких кабинета појединих европских држава било спорадично и више би упућивало на међународну изолацију него на активан однос главних међународних субјеката према Црној Гори.

Посматрано из тога угла, релативно бројно присуство дипломатских представника страних држава на Цетињу говори да је и код главних европских одлучилаца и међу балканским државама постојао наглашен интерес за Црну Гору. Истина, та заинтересованост, у цјелини узев, није била увијек мотивисана само односом према Црној Гори, већ је произлазила и из њихових спољнополитичких планова према рјешавању источног или неких других питања, или се тицала глобалног распореда снага европске и свјетске моћи, успостављања и одржавања интересних сфера или зона утицаја. Али из свега тога у мањој или већој мјери није се могла искључити Црна Гора, па је праћење њене унутрашње или спољне политике било и те како значајно.

## V

Са побројаних 11 држава Црна Гора није имала успостављене дипломатске односе све до гашења њеног међународног субјективитета, односно до стварања државе југословенских народа. Догађаји у вези са Балканским и Првим свјетским ратом довели су до тога да се број стално акредитованих представника страних држава при црногорском двору до капитулације црногорске војске и одласка краља и владе из земље више него преполовио.

Дипломатски односи најприје су прекинути са Турском.<sup>51</sup> То се десило тако што је дан прије почетка ратних операција црногорске војске у Првом балканском рату, 7. октобра 1912, црногорски отправник послова у Цариграду Петар Пламенац предао Порти ноту којом је прекид односа озваничен, с обзиром „да се питања између наше државе и Турске као и права онамошње потлачене браће имају рјешавати оружаном руком“.<sup>52</sup> Сљедствено томе, он је напустио Цариград. Дипломатском представнику Турске у Црној Гори истовремено је предат пасош тако да је и отпутовао са Цетиња, заједно са отоманским вицеконзулима из Подгорице и Бара.<sup>53</sup> Послове дипломатског заступања црногорских интереса у Турској преузела је Русија, а турских у Црној Гори Немачка.<sup>54</sup>

Почетком Другог балканског рата прекинути су и дипломатски односи између Црне Горе и Бугарске. Савезници из Првог балканског рата постали су противници у другом, а бугарски посланик се 24. јуна 1913. посебном нотом обратио руској императорској мисији на Цетињу да она преузме заштиту бугарских интереса у Црној Гори. Због добрих односа, који су између двије земље до тада постојали, Пламенац је нашао за сходно да преко руске дипломатске мисије преда бугарској влади саопштење о мотивима који су Црну Гору побудили да прекине дипломатске односе с Бугарском. У садржају његовог писма и обраћању бугарског посланика руској мисији на Цетињу уочава се разлика у ставовима једне и друге земље у погледу каракте-

<sup>51</sup> Дипломатски односи са Турском били су прекинути на кратко и у јулу 1912. Због пограничног сукоба који се десило у Колашинским Пољима, којом приликом су турски губици рачунати на више од 50 мртвих, а код Црногораца 12, турски посланик је захтијевао да му краљевска влада одмах пружи задовољење, најавивши ултимативно да ће у противном напустити Цетиње. Пошто је сматрала да кривица није на њеној страни, влада је сходно томе одговорила, последице чега је отомански посланик упутио ноту о прекиду дипломатских односа. Цетињски вјесник од 12. јула 1912. извјештава да је након тога он напустио Цетиње и отишао за Котор. Тиме су дипломатски односи заиста били прекинути. Турска влада се, међутим, није сложила са држањем свог представника, сматрајући да је он прекорачио границе датих му упутстава, па му је наредила да се из Котора врати на Цетиње. Он се ипак није вратио, а дужност посланика до именовања новог вршио је секретар турског посланства. Убрзо је именован нови дипломатски представник, али са нешто нижим рангом, као отправник послова. Дипломатски односи су тако настављени, а може се сматрати да фактички и нијесу били прекинути, осим што је мисија добила нижи ранг. — Опширније види: Цетињски вјесник, бр. 60, 61, 62, 63. од августа 1912.

<sup>52</sup> Глас Црногорца, 26. септембар 1912, бр. 42.

<sup>53</sup> Исто.

<sup>54</sup> АВПР, Полит-архив, д. 1604, л. 94. Русија је штитила интересе Црне Горе у Турској до почетка Првог свјетског рата, када је и сама ушла у ратни окршај са овом земљом. Дипломатску заштиту потом су преузеле САД, а када се почетком 1917. и ова земља наша у ратном стању са Турском, послове дипломатске заштите црногорских интереса у Отманском Царству преузела је неутрална Шпанија.

ра донијетих мјера. Бугарска влада је у одласку њеног представника видјела привремен прекид дипломатских односа између двије земље, док је црногорско правитељство сматрало да он има карактер трајнијег, стварног, прекида међусобних односа.<sup>55</sup> Но, без обзира како се то формулисало од стране званичника једне и друге државе, одлазак бугарског представника са Цетиња значио је и дефинитивни престанак рада бугарске дипломатске мисије при црногорском двору. Скори почетак Првог свјетског рата, у коме су двије земље биле на различитим странама, и нестанак црногорске државе 1918. ускратили су могућност да до обнове односа више и дође.

Дипломатски односи с Аустро-Угарском и Њемачком прекинути су поводом догађаја који су изазвали почетак Првог свјетског рата. Наиме, након што је послје сарајевског атентата царско-краљевска влада 11/24. јула упутила ултиматум Србији, који ова без одрицања од своје суверености није могла прихватити, Аустро-Угарска јој је 15/28. јула објавила рат. Реакције које је тај догађај изазвао у Црној Гори говориле су о жељи становништва да и Црна Гора, без обзира на претходну ратну исцрпљеност, објави рат Аустро-Угарској и тако стане раме уз раме са Србијом. Водећи кругови у држави, и да су имали избора, снажно опредјељење народа нијесу могли пренебрећи. Црногорска народна скупштина је на ванредној сједници од 6. августа 1914, „дајући израз свом оправданом огорчењу и протестујући против изненадног препада на братску Србију, и против нечувеног гоњења наше југословенске браће“, одлучила да се Аустро-Угарској објави рат. Сходно одлукама Скупштине, краљ Никола је 6. августа издао ратни проглас, у коме је стајало да је „Аустрија објавила нашој драгој Србији рат, објавила га је нама, објавила га је Српству и цијелом Словенству“.<sup>56</sup> Тиме је и за Црну Гору започело ратно стање. Дан прије тога дошло је до прекида дипломатских односа између двије државе. Нотом од 5. августа 1914. министар иностраних дјела се обратио Г. Оту, ц.кр. посланику на Цетињу, и обавијестио га да „Црна Гора, спојена са Србијом јаким везама једне исте крви, а привржена Русији несаломљивим везама вјековне захвалности, загрожена такође и она сама, (...) принуђена је да изјави да не може остати неутрална у тој борби и да се мора такође латити оружја ради учешћа у одбрани слободе српског народа“.<sup>57</sup> Тиме је, како је обавјештавао Петар Пламенац, дипломатска мисија аустријског представника на Цетињу била завршена.

<sup>55</sup> Исто.

<sup>56</sup> Глас Црногорца. 25. јул 1914, бр. 39.

<sup>57</sup> Исто.



Рат Њемачкој Црна Гора је објавила 11. августа. Дан прије тога дошло је до прекида дипломатских односа.<sup>58</sup> Ступајући у рат на страни Србије, Црна Гора је на најбољи начин изразила традицију савезништва, „свијест о националној заједници“, као и повезаност историјске судбине двије државе.

Почетком Првог свјетског рата упражњена су мјеста још два акредитована представника при црногорском двору. Иако односи са Грчком и Сједињеним Америчким Државама нијесу били званично прекинути, они се *de facto* нијесу одржавали, тако да је при црногорском двору било акредитовано само пет сталних дипломатских представника. Према Листи представника Министарства спољних послова штампаној у октобру 1917. у Неји, при црногорском двору тада су се налазили у својству изванредних посланика и опуномоћених министара представници: Француске, Италије, Русије и Србије. Велика Британија је била заступљена на нивоу отправника послова. Представници ових пет држава остаје у статусу акредитованих дипломата у Црној Гори до краја рата.<sup>59</sup>

Од поборојних земаља дипломатске односе са Црном Гором најпрје је прекинула Србија. Неопходност те врсте наметнули су догађаји везани за уједињење двије земље, који су своју коначну форму добили у одлукама Подгоричке скупштине (13/26. новембра 1918). Одлука о уједињењу чинила је непримјереном праксу даљег одржавања међусобних односа дипломатским путем. Ипак, ма колико да су се, и у формалном и у материјалном смислу, међусобно искључивале, та два датума нијесу наступила истовремено. И после одлуке Подгоричке скупштине дипломатски представник Србије, неко вријеме, и даље је био акредитован при црногорском двору. Осим што је тиме, у извјесној мјери, довођен под сумњу садржај одлука о уједињењу, задржавање званичног представника Србије говорило је и о обазривости политике српске владе која је своју „неумијешаност“ у догађају у Црној Гори настојала да потврди и непрејудирањем питања њеног међународног статуса који још увијек, барем у формалноправном смислу, није био споран ни у политици савезничких великих држава.

<sup>58</sup> *Операције црногорске војске у I свјетском рату*, Војно-историјски институт, Београд, 1954, стр. 77; Андреј Митровић, *Србија у Првом свјетском рату*, Београд 1984, стр. 86.

<sup>59</sup> *Liste du Personel du Gouvernement Royal et de Messieurs les Membres du Corps Diplomatique et Consulaire du Monténégro Neuilly sur Seine, Octobre 1917.* АЦГ, МИД, V. 156, док. 3580.

Дипломатски кор при црногорском двору у септембру 1918. сачињавали су: Деларош Верне, изванредни посланик и опуномоћени министар Француске, Маркиз од Моитаљери, изванредни посланик и опуномоћени министар Италије, В. Иолавин, изванредни посланик и опуномоћени министар Русије, Грахам, опуномоћени министар и отправник послова Велике Британије, и Тихомир Поповић, изванредни посланик и опуномоћени министар Србије. Види: Глас Црногорца, бр. 54. од 13. септембра 1918.

Ипак, такво противурјечно стање није могло дуго да траје. Иако се у међународној јавности није сматрало да је одлукама Скупштине црногорско питање ријешено, нити им је у почетку придаван било какав већи значај, ипак је званична Србија ради континуитета своје политике према југословенском уједињењу морала прекинути дипломатске односе са црногорском избјегличком владом и династијом. То се, према подацима којима располажемо, десило 4. децембра 1918. повлачењем Тихомира Поповића са мјеста изванредног посланика и опуномоћеног министра при црногорском двору.

Интересантно је, међутим, напоменути, да је већ боравак престолонаследника Александра у Паризу, у фебруару 1919, и његову исказану жељу да се у приватној посјети сусретне са својим дједом краљем Николом, црногорска страна покушала да искористи за обнову дипломатских односа. У преписци која је о овом питању вођена између краљевог дежурног ађутанта Ива Радоњића и опуномоћеног министра Србије при француској влади др Михаила Гавриловића српска страна је обавијештена да ће „Његово Величанство Краљ у присуству Краљевске Владе примити са особитим задовољством Његово Краљевско Височанство Престолонаследника Регента Александра“.<sup>60</sup> Речено је још и то да „Његово Величанство Краљ сматра ову посјету од општег националног интереса, јер ће се тиме обновити дипломатски односи двију братских земаља, који су на жалост прекинути од стране Краљевске српске владе 4. децембра прошле године“.<sup>61</sup> Пошто иницијатива регента Александра није имала смисао званичног сусрета два државника, који би имплицитно умањивао или негирао значај одлуке о уједињењу, односно престанку постојања црногорске државе и детронизацији њене династије, са српск- стране је одговорено да је „Краљевско Височанство било јако непријатно изненађено кад је чуло да је Његово Величанство оценило и протумачило као политички акт, Његову жељу да се с Њим сусретне и да му изјави синовље осјећаје“,<sup>62</sup> Он, најме, у посјету краљу није желио доћи као „Принц Регент“, већ као »*en petit -fils affectieux*«. Дефинитивност прекида званичних односа, са тада још увијек у свијету сматраним званичним представницима Црне Горе у избјеглиштву, тиме је са српске стране недвосмислено потврђена

Коначну судбину дипломатских односа Црне Горе са свијетом, који су од краја 1918. одржавани посредством четири преостала акредитована представника великих сила, пресудно ће опредијелити догађаји у вези с даљим конституисањем и међународним признањем новостворене југословенске државе. У том погледу од пресудног значаја били су избори за Конституанту

<sup>60</sup> Глас Црногорца, бр, 64, од 6. фебруара 1919.

<sup>61</sup> Исто.

<sup>62</sup> Исто.

одржани 28. новембра 1920, као и потписивање Рапалског уговора између Краљевине СХС и Италије (12. новембра 1920), коме је претходило међународно признање нове државе. Не може се, међутим, заобићи чињеница да је, укупно узев, томе доприносила и немоћ црногорских званичника да на Конференцији мира у Паризу и пред међународном јавношћу црногорско питање издигну на већи ниво.

Да су поменути моменти, посебно избори за Конституанту, заиста пресудно утицали на одлуку о прекиду дипломатских односа са Црном Гором свједочи садржај саопштења које је у име владе Француске Републике предсједнику Министарског савјета и министру спољних послова Црне Горе Јовану С. Пламенцу доставио дотадашњи шеф дипломатске мисије при двору у егзилу Деларош Верне. Саопштење је датирано са 20. децембра 1920. Објављено је у „Гласу Црногорца“ тек после смрти краља Николе, у броју од 18. априла 1921. То свједочи и о значају акта за укупну позицију избјегличке владе који се очигледно, барем у почетку, настојао сакрити од јавности. У њему је констатовано да су одржани избори за Конституанту, на којима је своју политичку вољу изразило и становништво Црне Горе, што је показало да се „не може више сумњати у његову жељу да остане уједињено са другим српским становништвом Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца чију смо егзистенцију званично признали“.<sup>63</sup> С обзиром на то, влада Републике је сматрала „да је сада присаједињење Црне Горе поменутој Краљевини свршен чин, те отуда не увиђа разлоге због којих би наставила одржаваће дипломатских односа са Његовим Величанством Краљем Николом“.<sup>64</sup> То су били главни мотиви који су одредили одлуку о укидању француске легације. Руковођена истим разлозима, влада Републике је истим саопштењем објавијестила да у будуће неће бити признавано „дипломатско својство олтравника послова кога је Црногорска Влада акредитовала код Француске Владе, нити су агенти којима је Црногорска Влада повјерила конзуларне функције у Француској били овлашћени да их у будуће врше“.<sup>65</sup> Прекид свих видова званичних односа био је, дакле, потпун и тачао се земље на чијој територији је црногорска влада била у избјеглиштву. Шта је то значило за могућност њеног даљег политичког дјеловања није потребно посебно наглашавати.

За примјером Француске пошле су и остале велике силе. Према подацима из литературе, дипломатска мисија САД престала је са радом 21. јануара 1921, а Енглеске 17. марта исте године. Што се Русије тиче, немамо податке о тачном датуму прекида дипломатских односа. Извјесно је, међутим, да се то могло

<sup>63</sup> Исто.

<sup>64</sup> Исто.

<sup>65</sup> Исто.

десети у истом овом интервалу. Међутим, када је о односима са Петроградом ријеч, морамо подсјетити да је, након догађаја у Русији током 1917. и после изласка Русије из рата, миром у Брест-Литовску њен политички утицај био многу мањи. То као да се осјећало и у спољно-политичким активностима избјегличке владе. Слом велике православне империј, највјернијег савезника у историји Црне Горе, у пресудним данима за судбину њеног двора одразило се и на главне правце спољнополитичке дјелатности црногорских званичника. Свјесни маргиналности значаја руског утицаја у новонасталим околностима у погледу рјешавања црногорског питања, у неким званичним документима се и не помиње присуство руског дипломатског представника на црногорском двору, иако се набрајају дипломатски представници осталих великих сила. Тако се у саопштењу владе од 23. децембра 1918. истиче да савезници Црне Горе: Француска, Велика Британија и Италија и даље држе своје дипломатске представнике акредитоване од својих влада код краља Николе.<sup>66</sup> Присуство руског представника Л. В. Иславина се не истиче, иако је он од јуна 1917. до краја 1919. односно почетка 1920, сасвим извјесно био у статусу изванредног посланика и опуномоћеног министра руске владе.

Од поменутих пет држава које су крајем 1918, имале своје акредитоване представнике при црногорском двору ниво званичних односа до средине 1921. одржала је само Италија. Но, ни то није имало неког већег значаја за судбину црногорске државе, нити је одражавало стварне намјере Италије да у том правцу учини нешто више. Осим породичних веза двије династије, остављање отвореним црногорског питања за Италију је имало значаја док су били спорни гранични односи са Краљевином СХС. А када су 12. новембра 1920, та питања споразумом из Рапала ријешена, и када је Италија, тешка срца, признала државу уједињених југословенских народа, више није било разлога за одржавањем званичних односа са црногорским избјегличким двором, односно за продужавањем фикције државности Црне Горе. Рапалски уговор је ријешило судбину црногорске војске у Гајети прекидом 27. маја 1921. издавања новца за њено издржавање, на шта се Италија била обавезала уговором од 30. априла 1919. Расформирањем војних формација елиминисан је и посљедњи чинилац који би евентуално могао нешто више да значи у обнови црногорске државе. Скидањем с дневног реда питања Црне Горе у односима Италије и Краљевине СХС престала је потреба за инструментализацијом црногорске избјегличке владе зарад цијева италијанске спољне политике. Након тога, ни за један од елемената те инструментализације држање свог дипломатског представника при црногорском двору, као вид признања постојања Црне Горе, више није имало смисла. Такође ни породични

<sup>66</sup> Глас Црногорца, бр. 61. од 26. децембра 1918.

разлози послје смрти краља Николе, 17. фебруара / 1. марта 1921, нијесу могли да буду мотив за такво нешто. Ипак, чињеница да је италијанска краљица била кћерка црногорског владара није се могла пренебрећи. То је вјероватно пресудно утицало да је у нешто измијењеном виду одређен ниво званичних односа Италија задржала током 1921, па чак и почетком 1922. Тако је и даље при црногорском двору био италијански „опуномоћени министар“, а италијанска влада је званично комуницирала са избјегличким црногорским владама које су послје краљеве смрти постављали најприје краљ Данило, а послје његове абдикације, као намјесница, у име малолетног Михаила Првог, краљица Милена.<sup>67</sup>

У извјештајима о помену на годишњицу краљеве смрти истиче се да је у име конзуларног кора присуствовао једино италијански представник маркиз де Ферари,<sup>68</sup> који је имао и функцију почасног опуномоћеног министра при двору. Модификован начин титулисања, који је одражавао промијењену суштину дипломатских веза које је Италија и даље одржавала, заправо је говорио о тихом докидању функције посљедњег званичног страног представника при црногорском избјегличком двору.

Дипломатски односи Црне Горе са свијетом посљедњих година одржавани преко двора и владе у избјеглиштву, и управо због тога, надишли су тако вријеме трајања саме државе. Но, с обзиром на значај међународног признања као декларативног чиниоца у процесу конституисања држава, чија су једна од са-

<sup>67</sup> Данило II је као „Краљ и Господар Црне Горе“ именована своју прву владу 17. фебруара (2. марта) 1921, дан послје Краљеве смрти. То је била, у ствари, стара влада Јована С. Пламенца формирана за краљева живота, која је због процедуралних разлога моментом његове смрти поднијела оставку. Послје Данилове абдикације краљица Милена је као намјесница указом од 22. фебруара / 7. марта 1921. као нову — потврдила стару владу Јована С. Пламенца. До промјена у саставу владе дошло је 15. (28. јуна) 1921, кад је краљица именовала владу под предсједништвом Милутина Вучинића.

И Вучинићева влада, као и претходна Пламенчева, наставила је да, колико год то све мање имало смисла, иступа као званични представник Црне Горе. Највише јој је то полазило за руком у односима с Италијом, али се нијесу устручавали ни од активности у другим правцима. Нотом од 10. септембра 1921. влада је обновила своје тражење од 8. новембра 1920. у циљу примања Црне Горе за члана Друштва народа. Поводом претреса римске полиције у њеном Генералном конзулату у Риму и стану г. Јована С. Пламенца и Владимира Поповића, Др Перо Шоћ, министар спољних послова у влади „протествовао је најенергичније у Министарству спољних послова Италије“. Био је примљен код министра, који му је изразио жаљење.

Извјестан континуитет у одржавању званичних односа с Италијом, и поред свих околности које су наступиле, представљало је именовање за почасног конзула у Краљевском конзулату у Катани Франческа Ватера. Као „намјесница краљевске власти“, њега је именovala краљица Милена указом од 2. (15. новембра) 1921.

<sup>68</sup> „Глас Црногорца“, бр. 96 од 18. јуна 1922.

ставница и дипломатски односи, ови датуми о прекиду званичних односа са црногорским избјегличким двором и владом не могу се узимати као критеријуми за утврђивање времена нестанка црногорске државе.

*Др. Распоповић Р.*

### ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВА ИНОСТРАННЫХ ГОСУДАРСТВ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ ВНЕШНЕ-ПОЛИТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ ЧЕРНОГОРИИ

#### Резюме

Одним из необычайно значительных аспектов дипломатической истории Черногории является способ поддержания ее официальных отношений со светом в период независимого существования. Право посланства, приобретенное на Берлинском конгрессе, делало ее равноправной с остальными суверенными государствами как с аспекта послания, так и с аспекта принятия постоянных дипломатических представителей.

Между тем, материальные проблемы и отсутствие кадров препятствовали открытию ею собственных дипломатических представительств за границей. Отсюда, право посланства активно осуществлялось только с несколькими государствами. В период независимости Черногория имела постоянных дипломатических представителей в Турции (1879—1912), Сербии (1913—1915), во Франции с января 1916 по 1920 гг. и в течение нескольких месяцев 1918 года в США.

Принимая во внимание значительное число ее собственных дипломатических представительств в других странах, нужно отметить, что присутствие иностранных дипломатов, аккредитованных в Цетине, играло значительную роль в дипломатической жизни государства.

Несмотря на то, что сразу же после Берлинского конгресса, таким образом, Черногория сразу же установила дипломатические отношения со всеми крупными государствами, а позднее и с большинством Балканских государств, затем с США и Германией, в литературе имеется много неточных данных о том, когда и на каком уровне с некоторыми из этих стран установлены дипломатические отношения.

Кроме указания на описки и попытки установить точную дату установления отношений с указанными странами, проанализированы и значительные исторические контакты в рамках которых и дошло до реализации права посланства. Также рассмотрен вопрос класса и ранга аккредитованных дипломатических представителей (свего 11 иностранных государств, с которыми Черногория имела отношения дипломатического характера). Дипломатические отношения, установленные после Берлинского конгресса, хронологически прослежены от начала своего установления до разрыва по каждой от перечисленных стран. Начало этого процесса свя-

зано с затухањем одношењих Черногорије с Турцијом и Бугаријом у првој и другој Балканској војни, а његова последња фаза односи се на упуштање места италијанског дипломатског представника при Црногорском двору, налазећем се у емиграцији, после 1921 г.

Извод, к коме се може доћи, после разматрања, да одношења са светом, подржавајуће се кроз релативно мање број акредитованих представника, имали искључиво велико значење за внешнеполитички живот Черногорије. Они значајно допуњавали институционалну неоформљеност и материјалну непригодност внешнеполитичког апарата Черногорије, давају велику степен интеграције државе са животом тадашње међународне заједнице, од које она сама могла да оствари.